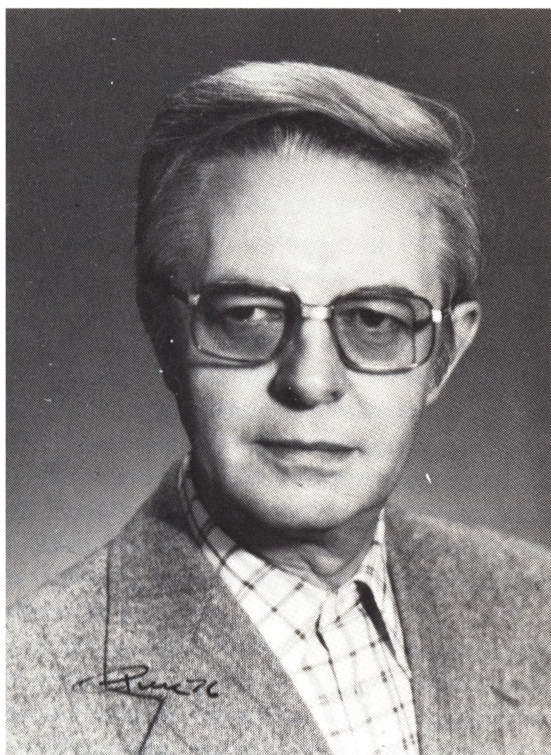

Niels Knud Andersen
Formand for
Selskabet for Danmarks Kirkehistorie
1964-76

In memoriam

Niels Knud Andersen

22. november 1916 – 22. august 1987

af *Knud Banning*

Niels Knud Andersen var født i Marstal, hvor hans fader var smedemester. Han blev student i 1935 i Haslev og begyndte samme år det teologiske studium i København. Kandidat blev han i 1942 med et smukt laud.

I 1937 var Hal Koch blevet professor i kirkehistorie med Norden som sit særlige område. Han havde netop udsendt sit værk om den danske kirkes historie i den begyndende højmiddelalder, og naturligt nok holdt han i sine første semestre forelæsninger og øvelser over dansk kirkehistorie i middelalderen. Det fangede Niels Knud Andersens interesse, og han besvarede den prisopgave, det teologiske fakultet havde udskrevet i 1939. Her krævedes der en belysning af striden mellem ærkebisp Jens Grand og den danske krone på baggrund af modsætningen mellem dansk og kanonisk ret.

Udfordringen var markant. Kilderne til opgøret var udgivet af Krarup og Norvin i 1932, de er omfattende og detailrige, også andre kilder og en lang række forskeres opfattelse måtte naturligvis inddrages, og herhjemme var der ingen tradition for, at kirkehistorikere dyrkede gammeldansk og kanonisk ret. Men Niels Knud Andersen var uanfægtet af fordringerne, og afhandlingen vandt guldmedaille. Da den med enkelte ændringer og udvidelser blev udgivet 1943-44 under titlen »Ærkebiskop Jens Grand. En kirkehistorisk undersøgelse« (ialt 319 s.) viste det sig, at den var meget veloplagt og klart skrevet, et væld af detaljer var undersøgt og fremstod i en ny belysning. Til trods for de mange enkeltheder var der trukket ganske klare linier i den indviklede proces med mange udblik over den danske og den internationale kirke. Den unge forfatter skrev, som var det den naturligste sag af verden at sidde inde med et stort kendskab til kanonisk ret omkring 1300, og man fornemmer, at det har fascineret ham at sætte flere højdramatiske begivenheder i relief, f.eks. kongemordet i Finderup lade og Jens Grands flugt fra Søborg. Hans selvstændighed var også tydelig, han havde et andet greb om at skrive kirkehistorie end Hal Koch, der også var optaget af det danske samfunds almindelige udvikling og andre historikere og deres teorier. Men nye synteser udkastede Niels Knud

Andersen ikke, hverken nu eller senere, han begrænsede sig til sine kilder, og hvad man ved forskningens hjælp kunne udlede af dem om kirkens situation og historiens gang. Det var mere nøgternt, også mere tørt og fagligt, men ikke mindre fængslende.

Prisopgaven er fortsat grundlæggende, det gælder også et andet arbejde fra disse år, udredningen af kanonisk rets indflydelse på jyske lov 1241, trykt i »Med lov skal land bygges« 1942. Med et slag var Niels Knud Andersen altså rykket frem i forreste række af tidens unge historikere. Han offentliggjorde flere mindre afhandlinger i Dansk teologisk Tidsskrift, og da han efter eksamen var blevet universitetsadjunkt og havde udsigt til seks års videnskabelige studier, kunne man vente, at han ville udfolde sine middelalderlige kirkeretsstudier yderligere, men det kom til at gå anderledes. Sprog- og Litteraturselskabet havde gennem adskillige år udsendt seks bind af Povl Helgesens skrifter, det sidste i 1937 med et løfte om, at et kommentarbind ville udkomme »snarest muligt«. Men udgiverne var til års, bindet lod vente på sig, og åbenbart havde Niels Knud Andersen talenter, der kunne bruges til at indhente det forsømte. I hvert fald blev det ham, der skrev de indgående kommentarer til de enkelte skrifter i bind VII (1948), og det var tydeligt nok, at han var særdeles fortrolig med perioden. Det var også den, han fortrinsvis underviste i som adjunkt, og dermed fortsattes traditionen fra J. Oskar Andersen, der havde brillieret med sine kritiske studier bl.a. om kirkebruddet (1917) og Paulus Helie (1936).

Adjunkttiden sluttede Niels Knud Andersen i 1949 med forelæsninger og øvelse over de danske reformators bekendelse fra 1530, den såkaldte *Confessio Hafniensis*. Han blev derpå præst, først hjælpepræst ved Jesuskirken, og i 1951 residerende kapellan i Skovshoved. I 1954 lagde han sidste hånd på sin disputats »*Confessio Hafniensis*. Den københavnske Bekendelse af 1530. Studier i den begyndende Reformation«, et omfattende værk på ialt 473 sider. Den er et af de grundigste studier over denne bevægede periode, der har været offentliggjort her i landet. Den blev med det samme en klassiker, og det er den stadig – den åbnede øjnene hos mange for helt nye perspektiver og modsætninger i opgøret med den katolske kirke. Grebet om studiet af reformationstiden er anderledes end hos kildekritikeren J. Oskar Andersen, her er det »kristendomstypen«, der undersøges og beskrives, en betragtningsmåde, der formodentlig er påvirket af den ansete svenske kirkehistoriker Sven Kjöllérström i Lund, som Niels Knud Andersen havde studeret hos i 1946. Det er som bekendt tesen og ledetråden i værket, at det ikke var Luther selv og reformationen i Wittenberg, der især påvirkede de første danske reformatorer. De var Povl Helgesens

lærlinge, og med enkelte undtagelser var de inspireret af mere humanistiske og biblicistiske strømninger, der fra de sydtyske stæder og Schweitz havde bredt sig til de nordtyske byer. Artiklerne i den bekendelse, de fremlagde i 1530, analyseres indgående, hertil kommer naturligvis en detailleret gennemgang af de danske reformatorerers skrifter samt af reformationsbevægelsen i Nordeuropa og nogle af dens grene. Kendskabet hertil er overvældende og sikkert, fast og i et klart sprog argumenteres der for tesen, der vakte betydeligt opsigt dengang, og som stadig hævder sig, vel med enkelte modifikationer.

De retshistoriske skrifter og disputatsen gjorde det klart, at forfatteren var kirkehistorisk forsker af usædvanligt format, og da professor i kirkehistorie, dr. theol. Jens Nørregaard afgik ved døden den 26. juli 1953, var Niels Knud Andersen en selvskreven ansøger til det ledige embede. Men det blev en anden, dr. theol. Torben Christensen, som også disputerede i sommeren 1954, der blev foretrukket. Niels Knud Andersens fortjenester var dog så åbenlyse, at det var naturligt at søge et ekstraordinært professorat til ham, som blev oprettet i 1957. Det var en markant anerkendelse, og han fik nu tid til at fortsætte forfatterskabet. Det tilfaldt ham at skrive stykket om reformationsperioden i Skandinavien og Østersøområdet til *The New Cambridge Modern History* (II, 1958), og kort efter præsenterede han endnu et stort arbejde, nemlig afsnittet om senmiddelalderen 1241-1513 i »Den danske Kirkes Historie«, bd. II og III (1962, 1965). Med sit vidtstrakte kendskab til senmiddelalderens kilder og til forskningen var han selvskreven til at skrive om denne ofte noget forsømte og oversete tid. Fremstillingen følger kilderne og de traditionelle linier, det er den danske kirkes forhold til pavestol og kongemagt, der sættes i forgrunden, altså de store ærkebisperstridigheder omkring 1300 og den begyndende rigskirkedannelse under Valdemar Atterdag og dronning Margrete. Opgaven var bunden, men det skinner tit igennem, at Niels Knud Andersen sidder inde med et suverænt kendskab til perioden. F.eks. konstaterer han p. 211, at kirkens forhold under Margrete er stedmoderligt behandlet, og at »mange lokkende opgaver venter her på forskeren«. Ordene lyder vemodige, det var bl.a. studier over dronningens alterstiftelser, han tænkte på, og man må beklage, at han ikke selv fik skrevet om emnet. I stedet søgte han at få studenter til at gå i gang med opgaven, men uden synderligt held.

Hal Kochs død den 10. august 1963 kom uventet for os alle. For Niels Knud Andersen medførte det bl.a., at han nu overtog posten som bestyrer af Institut for dansk Kirkehistorie i den gamle herskabsvilla på Vodroffsvej nr. 8. Institutet var dengang fakultetets eneste, og selvom

det først var oprettet i 1956, havde der allerede udviklet sig en del traditioner, i høj grad præget af Hal Koch selv, der havde sin bopæl på 1. sal i villaen. Planer for institutets fremtid havde der altid været mange af, flere af dem var unægteligt højtflyvende og fantasifulde, men nu var det pludselig blevet et problem, hvordan institutet skulle fortsætte og efter hvilke linier. Naturligvis skete der forandringer, men meget blev bibeholdt, undervisningen, læsesalene, de private studieceller og ikke mindst de daglige og fælles frokoster for lærere, studenter og tilfældige gæster. Studenterne blev ved med at komme, det var dengang noget nyt, at et institut var åbent døgnet rundt og på alle ugens dage, og den dejlige have lokkede i sommertiden. Der kom tilmed flere og flere, og dengang var det ikke svært at skaffe offentlig og privat støtte til at udvide personale, biblioteker og lokaler. At institutet fortsatte med at trives, skyldes i høj grad den nye leders evne til at sætte i gang og trække unge talenter til, som ville studere og forske og derfor tålmodigt affandt sig med at blive placeret i obscure og noget fugtige kælderrum.

Naturligvis henlagde den nye forstander det meste af sin undervisning til institutet. Han holdt sig helst til dansk kirkehistorie, han vendte tit tilbage til de samme tema'er og emner, de var centrale og egnede for en større kreds af studenter – jeg kunne undre mig over, at han ikke søgte nye udfordringer, men det var nu ikke hans natur at gøre det. Men han knyttede gerne studenter til sig, som ville gøre en særlig indsats, og han fortsatte linien med at tage centrale emner op til behandling i flere semestre med det samme hold. Villa'en var velegnet til den slags, for i de mange rum var der plads til registranter, samlinger og arbejds hold af studenter. Med oprettelsen af kalkmaleriregistranten gik det således til, at daværende museumsinspektør, senere professor, dr.phil. Otto Norn henvendte sig til Niels Knud Andersen og foreslog, at man udnyttede institutet til at opstille et nyt og tiltrængt register med kort og fotos over samtlige motiver på Danmarks middelalderlige kalkmalerier, en såkaldt ikonografisk registrant. Norn foreslog også, at vi gennemgik de unike kalkmalerier i Rynkeby kirke på Fyn, og det var på hjemturen herfra, at Niels Knud Andersen og jeg bestemte os til at gå ind for forslaget. Dengang anede vi intet om, hvilke muligheder, der hermed var åbnede for studenter i teologi og flere humanistiske fag og for at få tilvejebragt et udstrakt nordisk samarbejde. Men de viste sig hurtigt, og jeg måtte derfor afslå Niels Knud Andersens forslag om at være med i arbejdet på en tilsvarende registrant over danske salmer, det andet store projekt fra tiden på Vodroffsvej. I nogle år havde Niels Knud Andersen haft en stor og trofast skare studenter til forskellige

øvelser over dansk salmehistorie, de dannede snart en særlig kreds med initiativlystne medlemmer, der i 1969 fik Niels Knud Andersen til at oprette »Salmehistorisk Selskab«, i 1971 begyndte man her at udgive »Hymnologiske Meddelelser«. Til arbejdet med salmeregistranten knyttes salmeforskeren Anders Malling, en lang række studenter og flere litteraturforskere fra det filosofiske fakultet. Det var altså en betragtelig kreds, Niels Knud Andersen formåede at samle om dette arbejde, uden hans initiativ var det ikke kommet i gang, og uden ham havde det heller ikke udviklet sig så frodigt.

Meget lykkedes i disse år, men ikke alt blev realiseret, som det var tænkt. Niels Knud Andersen havde særdeles gode kontakter med nordiske kirkehistorikere, og i 1966-68 blev der på hans initiativ holdt en række velbesøgte konferencer i Sverige om kirkehistoriske emner. Allerede på det første møde i Båstad blev der nedsat et udvalg for fællesnordisk kirkehistorisk forskning, som han blev formand for, og i 1968 besluttedes det i Sigtuna at udvikle en kontinuerligt arbejdende institution under ledelse af en bestyrelse med ansete navne og et særligt sekretariat. Men det viste sig kun muligt at opnå nordisk støtte til enkeltprojekter, ikke til noget institut. Resultatet blev flere skrifter af fællesnordisk interesse, men samarbejdet blev ikke så stadigt, som Niels Knud Andersen havde tænkt. Da ledelsen efter nogle år blev forlagt fra København, blev initiativerne mere sporadiske, og det har de været siden.

Efter Hal Kochs død overtog Niels Knud Andersen også hvervet som formand i »Selskabet for Danmarks Kirkehistorie«. Han og jeg havde i fællesskab redigeret »Kirkehistoriske Samlinger« efter Bjørn Korne-rups død i 1957. Vi arbejdede godt sammen, nok fordi vi var så forskellige. Niels Knud Andersen var meget liberal og ville helst ikke afvise manuskripter, han var den rare af os to og bestemt ikke redaktøren med den røde blyant. Vi havde tiden med os, den historiske interesse blomstrede, medlemsskaren voksede hastigt, og da den fik tilbud om at købe »Kirkehistoriske Studier« med rabat, var den snart forøget til det tredobbelte. Også mange studenter meldte sig ind, der blev udskrevet flere prisopgaver på niveau med universitetets, flere af dem fik udmærkede besvarelser. Niels Knud Andersen skrev dog ikke selv til Kirkehistoriske Samlinger, hans afhandling »Aleneste Gud i Himmerig. Bidrag til reformationstidens salmehistorie« i årgang 1980, side 75-94, er desværre en enlig svale, men flere af hans studenter fik offentliggjort dygtige arbejder. Han var en årvågen og ihærdig formand for Selskabet, også efter at han var fratrådt i 1976, var han stærkt optaget af dets trivsel. Når alt ikke var, som han ønskede det, kunne han bruge stærke

ord, og han blev ved med at gentage dem, indtil forholdene var bragt i orden efter hans hoved. Selskabet er ham megen tak skyldig for denne indsats, og det var naturligt, at årgang 1976 af Kirkehistoriske Samlinger blev formet som et festskrift til hans 60-årsdag.

I 1971 var det forbi med det frie liv på Vodroffsvej. Hele fakultetet blev opdelt i institutter og samlet i Købmagergade 44-46, vi flyttede fra den gamle villa og indgik i det mere anonyme Institut for Kirkehistorie. Universitetslivet blev mærket af store forandringer i de år, og Niels Knud Andersen ønskede mere frihed til at skrive, nogle år forinden var han fratrådt som institutbestyrer. Han ville altid gerne have god tid til sine studenter, han havde nok at gøre med at holde de ihærdige salmefolk til ilden semester efter semester, og de mange administrative detaljer, uundgåelige for en bestyrer, morede ham bestemt ikke, han kunne have svært ved at træffe nødvendige beslutninger. Han blandede sig ikke i, hvad vi andre arbejdede med, og det var der heller ikke tid til. Men naturligvis ville han være orienteret om projekter og andre initiativer på institutet. Følte han sig forbigået, kunne han være barsk, og så var den ellers så sagtnodige institutleder bestemt ikke nem at være i stue med. Til gengæld var han glad for en lejlighed til at følge arbejdet, f.eks. når et godt studenterhold skulle rundt i landet og se på kirker. Studenterne satte pris på at være sammen med ham ude i kirkerne og om aftenen, når det fæg med rappe bemærkninger om alt andet end teologi og kirkelig kunst.

Herefter publicerede han også mere, nu kom der bidrag til festskrifter, anmeldelser og en del artikler i »Hymnologiske Meddelelser«, de vægtigste er vel »Nun freut euch, lieben Christen gmein« på dansk og svensk« (1973), »Kollekterne i Hans Tausens Salmebog. Om den ældste danske kollektserie« (1977) og »Hvem har redigeret vor første Salmebog?« (1981). Det var reformationstidens salmedigtning, der optog ham, og naturligvis blev det ham, der udarbejdede kommentarerne til de to smukke faksimileudgaver, som udsendtes i 1972 og 1983 af Universitetsjubilæets danske samfund, Ludwig Dietz Salmebog fra 1536 og En ny Psalmebog fra 1553 (I-II, også kaldt Hans Tausens salmebog). Disse kommentarer er overordentligt grundige, det er mere end spændende at følge de sprænglærde analyser af disse gamle salmebøgers tilblivelse og de enkelte salmers udvikling, navnlig da på reformationstiden. Kommentarerne er skrevet i et knapt sprog, fordi stoffet er overvældende og kompliceret, det er klart, at forfatteren kender tiden og dens kirkelige litteratur, som kun få har gjort det, og at han har stor kærlighed og veneration for disse gamle salmer og salmebøger. Det er også mere traditionel salmehistorie, der skrives, men unægteligt på et

højt niveau. Jeg undrede mig dengang over, at han ikke brugte megen plads til at karakterisere de to salmebøger og deres egenart f.eks. ved at sammenligne dem med andre lutherske salmesamlinger fra ind- og udland – af forfatteren til »Confessio Hafniensis« med de nye og vide perspektiver ville man have ventet sig en hel del af den slags. Hans forklaring var naturligvis, at det ikke var den opgave, der skulle løses her, for det var ikke bekendelser med en velovervejte teologi, der analyseredes, men udvalg af salmer, hvor tilfældigheder og praktiske hensyn spillede en rolle. Men selvom Niels Knud Andersen havde et irenisk sind og hellere ville tale om personer og fromhed end om teologiske motiver og positioner, fik han ikke lov til at forbigå kirkelige divergenser, i hvert fald ikke i det 16. århundrede. Til »Københavns Universitet 1479-1979« bd. V om det teologiske fakultet skrev han afsnittet om årene 1479-1597, hvor det kirkelige opgør og vanskelighederne med at etablere universitetet i en stat, som nu havde fået en luthersk bekendelse, selvfølgelig er fremtrædende.

Engang imellem var det nødvendigt for Niels Knud Andersen at gøre sig fri af hverdagen og dens rutiner. Når han måtte opponere ved en disputats, kunne man få indtryk af, at hans nætter og dage gik med at overveje hovedtræk og detaljer, og så snart døren til hans kontor var lukket, ville han gennemgå sine ræsonnementer og debattere dem. Det kunne tage tid, for han gik op i det, som om der ikke var andet, der var værd at tage sig til i disse uger, hverken for ham selv eller for hans tilhører. Var afhandlingen om et emne, han selv var fortrolig med, var han tydeligt nok i sit es, når han stod i disputatsauditoriet. Anerkendelse af et værks reelle fortjenester skortede det ikke på. Men fakultetets tradition for at skære ind til benet blev også holdt i hævd, og det så markant, at det overraskede en hel del, der kendte hans ubehag ved alt for drastiske og kategoriske standpunkter. Ved disse lejligheder blev der ikke set gennem fingre med svagheder og mangler, og han var ubarmhertig, hvis han fandt, at doktoranden slap fodfæstet i sine kilder og begav sig på vandring i spekulationernes verden. Vi, der har mødt ham som opponenter, vil næppe glemme hans indsats for at sætte vore arbejder i relief, og hvad vi lærte af det.

Niels Knud Andersen var medlem af flere lærde institutioner i ind- og udland, bl.a. Det danske Sprog- og Litteraturselskab, Det kgl. danske selskab for Fædrelandets Historie og Kungliga Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Han var formand for fællesudvalget for historisk forskning, i en årrække medlem af Præstehøjskolens bestyrelse og bestyrelsen for Folkekirkens mellemkirkelige Råd samt af bestyrelsen for J. Oskar Andersens legat. Han var knyttet til Kirkeligt Cen-

trum, medlem af hovedbestyrelsen fra 1957 og formand 1966-69, han var med i Kirkeligt Centrums salmebogsudvalg, hvor han – bl.a. sammen med et par af sine tidligere studenter – udarbejdede '78 tillægget til Den danske Salmebog, der har været brugt ganske meget. Han og fru Emmy, som han blev gift med i 1944, åbnede gerne deres smukke hjem i Rungsted til festligt samvær med kolleger og studenter. På Institut for Kirkehistorie hørte han til, og han fortsatte med at komme, efter at han havde taget sin afsked ved udgangen af august 1986. Han havde da fået nogle vanskeligheder med sin hals, som snart nødvendigjorde en intensiv behandling. Lidt efter lidt blev det klart, at den måtte gentages og fortsætte, i perioder svigtede stemmen, han begyndte at føle sig træt og frasagde sig opgaver, han havde påtaget sig for institutet. Man kunne ikke se på ham, at sygdommen udviklede sig, han holdt sig pertentlig og præsentabel som altid, endnu få uger før sin død ferierede han i huset på Ærø, som han og hans familie altid søgte til. Dødsfaldet kom overraskende for os, vi havde længe håbet, at sygdommen kunne holdes i ave og måske overvindes. Niels Knud Andersen blev begravet fra Rungsted kirke den 29. august. Her var vi mange med, der havde haft ham som kollega eller lærer, for mig var dette også afslutningen på 34 års venskab og mange års nært samarbejde om væsentlige opgaver.